

ARTŪRAS JUDŽENTIS

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Baltramiejaus Vilento *Enchiridionas* (¹iki 1572, ²1579): dešimt Dievo įsakymų

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama Baltramiejaus Vilento *Enchiridione* esančių „Dešimties Dievo įsakymų“ kilmė, jie tiriama filologiniu ir kalbiniu atžvilgiais. Įsakymus palyginus su visais ankstesniais jų vertimais, nustatyta, kad pačius įsakymus Vilentas ne iš naujo vertė, o tik šiek tiek pagedavęs paėmė iš Martyno Mažvydo *Giesmių krikščioniškų* katekizmo. Įsakymų paaiškinimus, kurių giesmyno katekizme nebuvo, Vilentui teko versti pačiam arba pasinaudoti koku nors ankstesniu, dabar mums nežinomu, jų vertimu. Viso vertimo pagrindą, kaip nustatė dar Reinholdas Trautmannas, sudarė Lutherio *Enchiridiono* 1543 m. Leipzigo leidimas. Nagrinėjant įsakymų kalbą, atsijojami galimai iš Mažvydo perimti kalbos dalykai; nustatomi *Enchiridione* pirmą kartą lietuviškuose raštuose pavartoti žodžiai; atskleidžiamos senosios ir naujosios, dažnai kitų kalbų paveiktos, morfologijos bei sintaksės ypatybės.

Esminiai žodžiai: Baltramiejus Vilentas; Martinas Lutheris; *Enchiridionas*; vertimas; leksika; skoliniai; archaizmai; sintaksė.

Minėdami Baltramiejaus Vilento (apie 1525–1587) *Enchiridioną*¹, arba *Mažąjį katekizmą*, šiandien remiamės antruoju jo leidimu, išėjusiu Karaliaučiuje 1579 metais. Kaip neseniai nustatė Ona Aleknavičienė [10, 153], neišlikęs pirmasis šio veikalų leidimas turėjo pasirodyti iki 1572 metų. Jeigu manytume, kad antrasis leidimas nuo pirmojo nedaug kuo skyrėsi, tai išlikęs *Enchiridiono* tekstas galėtų būti maždaug vienalaikis su rankraštine Volfenbiutelio postile, paprastai datuojama 1573 metais². Anksčiau už *Enchiridioną* išėjo visos Martyno Mažvydo knygos, išskyrus *Parafrazę*³.

Čia nagrinėjami „Dešimties Dievo įsakymų“ yra pirmoji *Enchiridiono* dalis, einanti iškart po Lutherio prakalbos VE 11,1–16,13. Šiame straipsnyje nagrinėjama įsakymų vertimo kilmė – kiek lietuvišką įsakymų ir jų paaiškinimų tekstą veikė Lutherio originalas, o kiek jau besusikuriant kanoninių bažnytinių tekstų lietuviško perteikimo tradicija – ir kalba.

Vokiško Vilento vertimo šaltinio klausimą nagrinėjo Friedrichas Bechtelis [12] ir Reinholdas Trautmannas [20]. Bechtelio nuomone, tai buvęs Lutherio *Enchiridiono* 1542 m. Vitenbergo leidimas, tačiau Vilentas pasinaudojo ir kuriuo nors ankstesniu leidimu [12, III–IV]. Trautmannas [20, 230] Bechtelio nuomonę kritikavo ir įrodė, kad Vilentas remėsi 1543 m. Leipzigo

1 *Enchiridionas* – vėlyvosios lotynų kalbos žodis, kilęs iš senosios graikų kalbos ἐγχειρίδιον ir reiškiantis „mažas daiktas, (laikomas) rankoje; parankinė knygelė, žinynėlis“.

2 Reikia turėti omeny, kad ši postilė yra senesnio teksto, apie kurio kilmę dar žinoma labai mažai, nuorašas.

3 Spėjama, kad Vilentas pirmą kartą *Parafrazę* išleido 1574 metais.

leidimu. Tačiau versdamas Vilentas pasinaudojęs ir įvairiais lotyniškais bei vokiškais leidimais, o kelis kartus – ir Lutherio *Didžiuoju katekizmu*. Trautmanno nuomonės laikomasi iki šiol.

Nuo Trautmanno tyrimo praėjo šiek tiek laiko. Pasirodė naujų darbų iš mūsų raštų istorijos⁴. Kilo noras vėl grįžti prie Bechtelio ir Trautmanno nagrinėtų klausimų, tik šį kartą ne tiek išryškinant vokiškus ar lotyniškus vertimo šaltinius, kiek lietuvių kultūroje besusidarantią svarbiausių krikščioniškų tekstų vertimo tradiciją, savosios kalbos išgales ir svetimų kalbų poveikį Naujaisiais laikais atsinaujinant lietuvių mąstymui apie bendruosius pasaulio ir visuomenės sąrangos dalykus.

Straipsnyje papunkčiui nagrinėjamas „Dešimties Dievo įsakymų“ tekstas. Pagrečiui pateikiamas vokiškas Leipzigo 1543 metų leidimo (Trautmanno nustatytasis pagrindinis vertimo šaltinis) ir Vilento 1579 metų vertimo tekstai. Po kiekvieno įsakymo tekstas nagrinėjamas filologiškai: lyginamas su Lutherio originalu, jei reikia – ir lotynišku bei lenkišku vertimais, taip pat su ankstesniais Mažvydo bei Volfenbiutelio postilės vertimais. Siekiama nustatyti galimą kitų įvairiakalbių vertimų bei ankstesnių lietuviškų tekstų poveikį.

Prieš Vilento *Enchiridioną* „Dešimt Dievo įsakymų“ Mažvydo raštuose buvo paskelbti šeši kartus: katekizmo pirmoje dalyje „Dešimtis Dieva prifakimu“ MŽK 18,10–20,15; katekizmo giesmynėlyje esančioje giesmėje „Dieva prifakimas“ MŽK 40,3–42,4, kuri pakartota giesmyno Gėfmes Chrik= // f3coniskas antroje dalyje MŽG II 360,6–362,4; šio giesmyno antroje dalyje esančiose giesmėse „DECEN PRÆ= // cepta“ MŽG II 387,9–390,4 ir „Giefmie apie prifa= // kimus Dieva“ MŽG II 409,7–412,13; šio giesmyne pabaigoje esančiame katekizme „Catechifma praftas // Textas“ MŽG II 583,3–585,6. Žinoma, giesmėse esantys įsakymai dažnai būna pertvarkyti dėl rimo ar skiemenų skaičiaus eilutėje reikalavimų. Vis dėlto ir jie suteikia žinių apie tinkamų vertimo išraiškos priemonių ieškojimą originaliems tekstams.

Mažvydo katekizmo originalus išsamiai atskleidė Christianas Stangas [19]. Jis nustatė, kad pirmąsias keturias katekizmo dalis Mažvydas vertė iš lenkiško Jano Seklucjano katekizmo (1545) [4]⁵, atsižvelgdamas į Jano Maleckio pastabas dėl vertimo teisingumo (1547)⁶. Seklucjanas, savo ruožtu, kaip nustatė Friedrichas Neumannas [17, 84], naudojo gretutiniu lotynišku ir žemutinės vokiečių kalbos Lutherio *Mažojo katekizmo* leidimu (1531).

Volfenbiutelio postilės pamoksluose paminėti ne visi Dievo įsakymai, o tik pirmas – WP 85v,20; WP 101v,8–10; antras – WP 85v,20–22; WP 172r,34–35; WP 192r,15–17; šeštas – 68r,25; WP 213r,1; septintas – WP 213r,1; devintas – WP 213r,3–4; dešimtas – WP 213r,4 ir Iš 20,5–6 ištrauka – WP 92r,7–10.

Toliau kiekvieno įsakymo vertimas nagrinėjamas kalbos atžvilgiu. Visų pirma stengiamasi išaiškinti tarminius teksto bruožus. Daug dėmesio skiriama parenkamiems lietuviškiems arba skolintiems žodžiams: aiškinamasi, ar žodis buvo lietuviškuose raštuose pavartotas iki Vilento, ar jis būdingas paties Vilento kalbai, kokia galima vartojamų skolinių kilmė ir kt. Nagrinėjant sintaksę, siekiama atskleisti senoviškas ir naujas vertimo ypatybes, nustatyti savus, lietuviškus jos bruožus ir kokį poveikį jai galėjo padaryti kitakalbiai originalai.

Kruopštus filologinis tyrimas leidžia kitaip, nei iki šiol, paaiškinti Vilento vertimo kilmę, o nuodugnus kalbinis tyrimas – atsijoti iš jo vertimo kai kurias galimas Mažvydo šnektos ypatybes ir nustatyti Vilento vertimo vaidmenį mūsų kalbos istorijai.

4 Šiam straipsniui ypač reikšmingas Christiano Stango darbas apie Mažvydo katekizmo šaltinius ir kalbą [19], Gordonio B. Fordo knyga apie Vilento *Enchiridiono* kalbą [13], Zigmo Zinkevičiaus lietuviškų poterių tyrimas [21], Vaidoto Rimšos studija apie vieną XVI amžiaus polemiką dėl katekizmo vertimo taisyklingumo [18] ir kai kurie kiti.

5 Beje, šis katekizmas su Maleckio taisyklėmis neseniai atrastas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje. Apie tai žr. Daivos Narbutienės pranešimą [16].

6 Šias lotyniškas pastabas į lietuvių kalbą išvertė ir Maleckio polemiką su Seklucjanu išnagrinėjo Vaidotas Rimša [18].

Mūsų dienomis senųjų lietuviškų raštų tyrėjai internete gali rasti daug naudingos medžiagos ir literatūros. Rašant straipsnį, pasinaudota Leipcigo universiteto skaitmenine biblioteka [1], Frankfurto prie Maino universiteto elektronine duomenų baze TITUS [2] ir Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų baze [7; 8; 9]. Iš pastarosios Vilento įsakymų kalbai tirti pasinaudota Zengštoko *Enchiridiono* ir *Evangelijų bei Epistolų* konkordancijomis, kadangi Zengštoko ir Vilento šių veikalų leidimai labai mažai skiriasi [22, 81]. Tiriamą Vilento *Enchiridiono* tekstą, pasitelkus Zengštoko leidimą, teko surinkti pačiam. Mažvydo raštų konkordancijas atstojo Dominyko Urbo žodynas [MMRŽ]. Mažvydo giesmyno antrosios dalies pavyzdžiai taip pat rinkti mano.

Die 3ehen ge // bot / Wie sie ein Haus= // uater feinem Gefinde // einfeltiglich für= // halten fol. LE 24,1–5

Defchintis Prifaki= // mu Diewa / kaipo anus Huki= // nikas Scheimina ir vaikus fawa // kaip pračziaufey tur mokinti. VE 11,1–4

Antraštės pradžios vertime pridėtas nuosavybę rodantis pažyminis *Dievo* galėjo būti ne paimtas iš Lutherio *Didžiojo katekizmo*, kaip spėja Trautmannas [20, 471], o perimtas iš Mažvydo, tik nukeltas po pažymimojo žodžio: Defchintis Diewa pryšfakimu. MŽK 18,10. Plg. antraštę giesmyno katekizme: Defchintis Schwentu Diewa priefakimu / paraščitu antrafa Moyfa knigofu XX. Paguldime. MŽG II 583,3–6. Dar plg. giesmių antraštes: Diewa prifakimas kurij gal giedateant no // tas anas fenafes l'Atkifkas MŽK 40,3–4; Defchimts fchwentu priefaki= // mu / kurius dawe Pons Diews // mufu / per Mayfeschu tarna wer= // na / ant aukščta kalna Sinai MŽG II 387, 13–16; Tu da= // wei mums prifakimus : per fchwenta pra // raka Moifi / Ant aukščta kalna finai MŽG II 409,12–410,1.

Antraštės šalutinio sakinio vertime įterptas *ir vaikus*, Trautmanno nuomone [20, 471], galėjo būti nusižiūrėtas iš lotyniško Sauromanno vertimo *suos pueros*.

dešimtis – i kamieno skaitvardis, vartotas jau Mažvydo MMRŽ 92. Jo giesmyne kartą pavartotas *dešimts*, o sutrumpėjusi lytis *dešimt* dar nevartota. Forma taip pat vartojama VEE.

prisakymas vietoj mums įprasto *įsakymas* perimtas iš Mažvydo (plg. Diewa prifakimas MŽK 40,3) MMRŽ 311. Veikiausiai pasidarytas, nusižiūrėjus į lenkų kalbą (plg. *przekazanie*). Tai galbūt vakarų aukštaičių žodis LKŽ XII 51. *Prisakyti* greičiausiai bus atgalinis vedinys iš *prisakymas*. Žodžių *įsakymas*, *įsakyti* Mažvydas nevartojo. Panašios reikšmės žodis *įstatymas* Mažvydo vartotas dažniausiai ankstyvuosiuose raštuose MMRŽ 154. VE ir VEE vartojamas ir pamatinis veiksmažodis *prisakyti*.

kaipo – senovinė jungtuko forma, dažnai vartota Mažvydo katekizme MMRŽ 178. Ji vartojama ir VE bei VEE.

tur mokinti šeimyną anus – pagal originalo sintaksę pavartotas mokymo turinį žyminčio rodomojo įvardžio galininkas, o ne kilmininkas.

anus – žemaičiams būdingas rodomas įvardis. Dgs. gal. galūnė *-us* MMRŽ 378 Stangas veda iš **-ūons* [19, 130; dar plg. 13, 93], ji taip pat būdinga žemaičių tarme. Ši galūnė įtvirtinta (greta *tuos*) ir Kleino gramatikos PLKG 177, 329. Vilentas perėmė ir gana gausiai vartojo žemaitybę (plg. VE ir VEE).

bukinykas – taip išverstas vokiečių *Hausvater*, pažodžiui „namų tėvas“. Tai socialinis terminas, reiškiantis „šeimos galva“. Dėl pridėtinės *h* žr., pavyzdžiui, Alekso Girdenio straipsnį [14]. Senovinė priesaga *-inykas*. Žodis vartojamas ir VE bei VEE.

šeimyna – socialinis terminas. Šeimyną anuomet sudarė ne tik šeima, bet ir samdiniai. Žodis vartotas jau Mažvydo katekizme MMRŽ 362. Žodis vartojamas ir VE bei VEE.

kaip prasčiausiai – vokiečių prieveiksmis *einfeltiglich* išverstas lyginamuoju posakiu. Galbūt dėl lenkų kalbos poveikio, plg. *jak najprostsze*.

prastas, prasčiausiai „paprastas, paprasčiausiai“ – Mažvydo kalbai būdinga reikšmė MMRŽ 300. Vilento *Enchiridione* šis būdvardis vartojamas gana dažnai. *Evangelijose bei epistolose* vartojamas jo vedinys *prastybė*.

mokinti, mokina, mokino – žemaičių tarnei būdingos priesaginio veiksmažodžio pagrindinės lytys. VE jos vartojamos tik iš Mažvydo perimtuose tekstuose. Kitais atvejais vartojamos nepriesaginės formos *mokyti, moko, mokė*. VEE žodis vartojamas, bet rečiau nei *mokyti*.

tur mokinti – žodžių tvarka priešinga originalui: *fürhalten soll*.

Das Erfte Gebot. LE 24,6

Pirmas Prifakimas. VE 11,5

Du folt nicht ander // Götter haben. LE 24,7–8

Ne turek kitu Diewu prieg ma= //nes. VE 11,6–7

Vertimo frazė *prieg manęs* greičiausiai perimta iš Mažvydo, plg.: Ne tureki kytu Diewu preg manes. MŽK 18,12 ir iš giesmyno katekizmo: Asch efmi Wiefchpats Diewas tawa: Neturek kitu Diewu prieg manes. MŽG II 583,8–10. Kaip nustatė Stangas [19, 12; 14–15], Mažvydas rėmėsi Seklucjano tekstu, kuris atsižvelgė į Jano Maleckio šios katekizmo vietos vertimą ir diskusijoje su Seklucjanu išdėstyta nuomonę [plg. 18, 29]. Trautmanno nuomonė [20. 472], kad frazė pridėta, sekant Lutherio Didžiuoju katekizmu (du sollst keine anderen Götter haben neben mir), laikytina netiksli.

Vienos Mažvydo giesmyno giesmės įsakymo antroji dalis visiškai atitinka vokišką Lutherio tekstą: Afch wiens Ponas Diewas ef= // mi / Kitu Diewu netureki MŽG II 387,18–388,1. Dviejose giesmėse šis įsakymas pertvarkytas su teigiamu veiksmažodžiu: Turek šmagau wena Diewa MŽK 40,8; MŽG II 360,13; Szmogau wiena Diewa turek MŽG II 410,2.

Volffenbiutelio postilės vertimas panašus į Vilito, tik be minėtos prielinksnio frazės: kalba Ex= // od: 20 <W→20:> Neturrek kitų Dewų, WP 85v, 19–20. Kitoje vietoje duotas vertimas primena Mažvydo giesmyne pateiktuosius: Afch efmi weßpats De+ // was tawa, kurfai ifch wedziau tawe ifch šemes Æ= // gipta <W?→Æ=gijpta> φ // Ne= // turrefi kitų Dewu <<I>, pa akim mana, angu priefch // mane. WP 101v,5–10.

Vertime dėmesį patraukia trumpoji veiksmažodžio liepiamosios nuosakos forma: greičiausiai Vilitui ji atrodė įprastesnė.

prieg – senovinė prielinksnio forma, tik tokia Mažvydo raštuose ir vartota. Taip pat ji vartojama ir VE bei VEE.

Was ift das? Antwort. LE 24,9

Kas per tatai iffimanose? Atfakimas. VE 11,8

Kaip minėta, Mažvydo tekstuose Dievo įsakymai neaiškinami, nėra ir po kiekvieno iš jų pasikartojančio įvadinio klausimo. Jo vertimas gerokai nutolęs nuo vokiško originalo ir paveiktas lenkų kalbos.

išsimanose – sangražinis veiksmažodis su dukart pavartota sangražos dalelyte. Žodžio galo dalelytė *-se* būdinga ir Mažvydo raštams. Zinkevičius ją laiko žemaitiška [21, 126]. Dėl jos kilmės žr. [24, 139–140]. VE ši forma vartojama išskirtinai tik šiame klausime ir kartą šventraščio citatoje. VEE tokia šio žodžio forma nevartojama.

per tatai – sintaksės skolinys iš lenkų kalbos, plg. *przez to*.

Wir follen Gott vber alle // ding fürchten / lieben // vnd vertrauen. LE 24,10–12

Turim Pona Diewa ant wiffu daiktu bio= // tiefi / mileti / ir iem nuffitiki. VE 11,9–10

Įterptas priedėlis *Ponas* greičiausiai perimtas iš Mažvydo, kurio parengtuose raštuose jis buvo pastovusis Dievo epitetas. Plg. kad ir jo antro įsakymo vertimą (žr. toliau).

Įterptas įvardžio naudininkas *jam* rodo kitokį pridedamo veiksmažodžio valdymą. Naudininkas yra ir lotyniškame Sauromanno tekste: timere, diligere, et illi confidere [20, 472].

ant visų daiktų „labiau už viską“ – sintaksės vokietybė. Kitų įsakymu aiškinimuose praleista.

bijotiesi – lytis, pavartota jau Mažvydo katekizme MMRŽ 64. Prieš sangražos dalelytę esantis *-ie-* greičiausiai yra ne senas, o Mažvydo aukštaitinankalbiškumas (rašoma *-e-*; ją kitaip aiškina Stangas, laikydamas žemaičių *-ei-* atspindžiu [19, 157]) ir Vilento perimtas. Ši lytis VE vartojama išimtinai tik šiuose įsakymų paaiškinimuose. *nuositikėti* „pasitikėti“ – Mažvydui būdingas priešdėlio atkūrimo atvejis (hipernormalizmas). Vilentas perėmė šią lytį, nors kitur VE ir VEE vartojamas veiksmažodis *nusitikėti* – Rytų Prūsijos aukštaičiams būdingas priešdėlio vedinys.

Das Ander Gebot. LE 25,1

Antras Prifakimas. VE 11,11

Du folt den Namen // deines Gottes nicht vn= // nützlich führen. LE 25,2–4

Ne imki noprofnai Warda Die= // wa tawa. VE 11,12–13

Vilento vertimas visiškai atitinka Mažvydo giesmyno katekizme pateiktąjį: Ne imki noprofnai warda Diewa tawa. MŽG II 583,12–13. Šis vertimas kiek skiriasi nuo Mažvydo katekizmo: Negimki warda pana, Diewa tawa na- // prafnai. MŽK 18,14–15: atsisakyta priešdėlio *pono*, priešingai nei Lutherio *Enchiridione* savybinis įvardis *tavo* nukeltas po pažymimojo žodžio, slavybė *noprofnai* iškelta į sakinio pradžią, po veiksmažodžio, kurį jis apibūdina. Mažvydo katekizmo giesmėje pavartotas lietuviškas slavybės *noprofnai* atitikmuo: II. Neimk dawanai ia warda MŽK 40,10; MŽG II 361,2, tačiau Vilentas juo nepasinaudojo.

Giesmyne šis įsakymas verstas laisviau: Newartok tu neczefliwan / warda Pona Diewa tawa MŽG II 388,4–5; Dowanai ne imk ijo warda MŽG II 410,6.

Volfenbiutelio postilės vertimas atspindi originalo prieveiksmio *unnützlich* atitikmens paieškas: Neminek // warda weßpates Diewa tawa tufchtai ÷ na= // prafnai <W>na=prafnai, > dawnai <W>dawnai, > a niekingai. WP 85v,20–22; Ne= // imk warda wefchpates <tawa> Dewa tawa na= // prafnai angu niekingai, WP 192r,15–17; Neimk warda weß= // paties tawa naprafnai. WP 172r,34–35.

neimki – ilgoji liepiamosios nuosakos forma (plg. trumpąją *neturék* pirmajame įsakyme). Abi lytys Vileto vartojamos pramaišiu. Šiuo atveju greičiausiai sekama Mažvydo giesmyno katekizmu.

noprofnai, noprofnas „be naudos, be reikalo“ – skolinys iš rytų slavų (plg. s. r. sl. **naprasbnzjъ* ALEW 709), negausiai vartotas Mažvydo raštuose, pradėdant katekizmu MMRŽ 243. VE pavartotas tik šioje vietoje. Vartojamas ir VEE. Plg. [13, 181].

neimki noprofnai – prieveiksmis vertime, kitais negu originale, eina iškart po veiksmažodžio.

Dievo tavo – frazės žodžių tvarka priešinga nei vokiško originalo *deines Gottes*, bet atitinka lotynišką jo vertimą *Dei tui*.

Was ift das? Antwort. LE 25,5

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 11,14

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir bey fei= // nem Namen nicht fluchen / // fchweren / zaubern / liegen // oder triegen / Sondern den // felben in allen nōten an= // ruffen / beten / loben // vnd dancken. LE 25, 6–13

Turim Pona Dieva biotiefi / ir ghy mileti / // idant per jò warda nekieiktumbim / neprifiek-tum= // bim / nešolinetumbim / nemelūtumbim / nepriwi= // lotumbim. Bet idant iò Warda // wiffofa priga= // dofa mufu / praſchitumbim / melftumbim / fchlo= // wintumbim / ir yamui dekawotumbim. VE 11,15–12,2

Dėl kitokio pridedamo veiksmožodžio valdymo įterptas įvardis *jį*, taip pat kito sakinio pabaigoje – *jamui*. Tai greičiausiai paties Vilento intarpai [20, 472]. Savarankiškame šalutiniame sakinyje pakartotas jungtukas *idant ir jo vardą* (vietoj originalo *den selben* „tą patį“). Po pažymimojo žodžio įterptas įvardis *mūsų* kilęs iš lotyniško Vitenbergo 1529 metų (vadinamojo „Pi“) vertimo: in omnibus nostris malis [20, 472].

idant – senovinis tikslo šalutinių sakinių jungtukas, vartotas jau Mažvydo katekizme (MMRŽ 145). Žodis vartojamas ir VE bei VEE.

per jo vardą „jo vardu“ – sintaksės skolinys iš lotynų (plg. lo. *per nomen eius*) arba slavų kalbų (plg. le. *przez jego imię*). *nekieiktumbim...* – senovinė tariamosios nuosakos lytis. Apie ją ir kitas panašias formas žr. [24, 122–124]. Apie Mažvydo opatypvą žr. [19, 150–151]; apie Vileto – [13, 103–104].

Gražiai, nors ir nevisai tiksliai išverstas vokiečių *zaubern* „užkeikti, apžavėti“: *žolinėti*. Jis atspindi senovinius lietuvių papročius. Šis veiksmožodis lietuviškuose raštuose Vileto pavartotas pirmą kartą ALEW 1326. VEE vartojamas ir vedinys *žolinėjimas*.

privilioti „triegen; apgaudinėti“ – lietuviškuose raštuose priešdėlio vedinys pavartotas pirmą kartą ALEW 1248. Žodis nei VE, nei VEE daugiau nevartojamas.

prigada „kančia, vargas, nelaimė“ – gudybė (plg. *npызoda*) arba lenkybė (plg. *przygoda*) LKŽ X 633, vartota jau Mažvydo MMRŽ 304–305. Plg. [13, 182]. VE šis skolinys dar pavartotas Ryto maldoje, o VEE jis nevartojamas.

visosa prigadosa – dgs. viet. galūnė *-sa* (kaip ir *-se*) Zinkevičiaus laikoma naujadarine, ypač būdinga Prūsų kuni-gaikštystės vakarų aukštaičiams ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemaičiams [23, 197]. Retkarčiais ji pavartojama jau Mažvydo raštuose. Frazės laiko (tam tikrų aplinkybių) vietininko vartosena gali būti paveikta vokiško originalo.

jamui – senovinė ilga vns. naud. forma, nebūdinga žemaičiams [24, 8]. Vartojama VE (pramaišiu su *jam*) ir VEE. Tik kartą pasitaikė Mažvydo giesmyne (II dalyje) MMRŽ 173.

dėkavoti – skolinys iš rytų slavų, plg. s. r. sl. **djakovati* ALEW 190, vartota jau Mažvydo katekizme MMRŽ 90, plg. [13, 178]. VE ir VEE vartojamas dažniausiai šventraščio citatose.

Das Dritte Gebot. LE 25,14

Treczas Prifakimas. VE 12,3

Du folt den Feiertag // Heiligen. LE 26,1–2

Atmink idant diena Schwenta // fchwenftumbei. VE 12,4–5

Vilentas pakartuoja Mažvydo katekizmo vertimą: Atminki idank diena fchwenta fchwę= // ftumbi. MŽK 19, 2–3, perspausdintą giesmyno katekizme: Atmink idant diena Schwenta

Schwenftumbi. MžG II 583,15–16. Labai artimas Mažvydo katekizmo giesmės (pakartotos giesmyne) vertimas: III. Atmink Diena fchwenta fchwę(e)fti MžK 41,1; MžG II 361,3.

Nuo Lutherio originalo Viento vertimas skiriasi dviem pagrindiniais dalykais: veiksmoždžio *atminti* liepiamosios nuosakos lytimi ir nuo jos priklausomu aiškinamuoju sakiniu su jungtuku *idant*. Abi šios ypatybės yra Trautmanno nurodytuose lotyniškuose „Pi“ ir Sauromanno atitikmenyse: *memento ut diem sabbati sanctifices* [20, 472]. Vadinasi, Seklucjanas, iš kurio ši įsakymą Mažvydas vertė, atsižvelgė į šiuos lotyniškus originalus (arba į kurį nors vieną iš jų).

Giesmėse trečiasis įsakymas išverstas trumpiau: Sekma diena turi fchwęfti MžG II 388,8; Sekma diena turi fchwęfti MžG II 410,10.

Was ift das? Antwort. LE 26,3

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 12,6

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir die Pre+ // digt vnd fein Wort nicht ver= // achten / Sondern dasfel= // bige heilig halten / gern // hören vnd lernen. LE 26,4–9

Turim Pona Diewa biotiefi / ir ghy mileti / // idant kozonies ir šodžia iò nepapeiktumbim / Bet // idant t^k vš fchwenta laikitumbim / // mielei klaufi= // tumbim / ir mokitumbimefi. VE 12,7–10

Šalutiniame sakinyje Viento pakartotas jungtukas (kaip lotyniškame vertime). Posakyje *laikyti už šventą* įterptas prielinksnis *už*.

kozonis „pamokslas“ – lenkybė (plg. *kazanie*) LKPŽ 371, vartota jau Mažvydo katekizme MMRŽ 195. Žodis vartojamas ir VE bei VEE. Dar plg. [13, 180].

Posesyvines frazės žodžių tvarka priešinga originalui – *žodžio jo : sein Wort*.

papeikti „neigiamai vertinti“ – taip pat vartotas jau Mažvydo MMRŽ 268. Žodis vartojamas ir VE bei VEE; be to, iš jo pasidarytas veikėjo pavadinimas *papeiktojus*.

už šventą laikyti – sintaksės skolinys iš lenkų kalbos (plg. le. *mać za kogo?*).

mielei – žemaitiška prievoksmio galūnė, būdinga jau Mažvydo katekizmui MMRŽ 226. VE žodis dar kartą pavartotas „Tėve mūsų“ paaiškinime.

Das IIII. Gebot. LE 26,10

Ketwirtas Prifakimas. VE 12,11

Du folt deinen Vater // vnd deine Mutter ehren / // Auff das dirs wol gehe / // vnd lange lebest auff erdē LE 26,11–14

Garbink tiewa tawa ir motina ta= // wa / ieng ilgai giwefi ant šemes. VE 12,12–13

Viento vertimas skiriasi nuo Mažvydo katekizme paskelbtojo: Cziaftawaki tewa ir matina tawa ic i nari // ilgai giwenti ant šemes. MžK 19,5–6, tačiau visiškai sutampa su vėlesniuoju, paskelbtu giesmyne, plg: Garbink Tiewa tawa ir motina tawa / i“Aug ilgai giw“Afi ant šemes. MžG II 583,18–19 Katekizmo giesmėje pavartotas tas pats lietuviškas veiksmoždis ir senovinis bejungtukis (asindetinis) sudėjimas: IIII. Tiewa matina garbink MžK 41,2; MžG II 361,4. Atrodo, kad pirminį vertimą iš Seklucjano katekizmo vėliau Mažvydas patikslino pagal lotynišką

Sauromanno (iš tiesų – Willich) atitikmenį: honora patrem tuum et matrem tuam, ut sis longeuus super terram [20, 472]. Vilentas perėmė šį Mažvydo vertimą, nors jis ir ne visai atitinka vokišką originalą: skiriasi posesyviųjų frazių žodžių tvarka, šalutinio sakinio frazė (*auf das*) *dir wol gebe* jame neturi atitikmens.

Giesmėse įsakymo vertimas išplėstas: Garbink ir klaufik wiffada / tewa // bei motina tawa / ir flušik giems // tawa ranka / i'Ang giwenfi ant fwie= // ta MžG II 388,12–15; Czefstawok ir pakarnus būk // Tiewui ir augijwei flušik // Lobiu tawa ijems padeki // Jei ilgai gijws nori buti MžG II 410,14–17.

jeng – senovinis tikslo (ir padarinio) šalutinių sakinių jungtukas, Mažvydo vartotas nuo *Formos krikštymo* MMRŽ 172. VE šis jungtukas vartojamas pramaišiu su jungtuku idant, tik rečiau [13, 162].
jeng gyvenši – šalutinio sakinio sandara paveikta lotyniško (arba vokiško) originalo. Dar plg. [13, 149].

Was ift das? Antwort. LE 27,1

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 12,14

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir vnser // Eltern vnd Herrn nicht ver= // achten noch erzörnen / Son= // dern fie in Ehren halten / jnen dienen / gehorchen / lieb vnd werd haben. LE 27,2–8

Turim biotiefi Pona Diewa ir ghy mileti // idant Gimditoius ir Wiefchpatis mufu // ne pa= // peiktumbim / ney yu jnartintumbim / Bet idant // anus czefstije laikitumbim / ghiemus flušitum = // bim / paklufny butumbim / miletumbim // ir vß wer= // tus anus laikitumbim. VE 12,15–20

Vertimo pagrindiniame sakinyje, be jau minėtų dalykų, įterptas pakitusį veiksmažodžio vadyką rodantis įvardis *ju*. Šalutiniame sakinyje pakartotas jungtukas, dėl lenkų kalbos poveikio įterptas prielinksnis *uż* (žr. ankstesnio įsakymo vertimo pastabas) ir asmeninis įvardis *anus*.

Originalo veiksmažodis (*ihnen*) *gehorschen* išverstas jungties fraze su būdvardžiu *paklusni būtumbim*, o jungties frazė *lieb haben* – veiksmažodžiu *mylētumbim*.

Volfenbiutelio postilėje šis įsakymas paaiškintas taip: gimditaimus // fawemus wifsame (kad ner neku nog ium // prefch panų dievų) paklufni a padoti bu= // ti, ių prifsibijati mileti, ir czefnawati // <teip kaip ias> // teip kaip ias ape tai ketwirtafsis pana diewa prifakimas // (kurfai ira fu nußadeijmu <<nußadeijma >) makinna. WP 59v,32–60r,2.

gimdytojai „Eltern“ – jau Mažvydo vartotas žodis MMRŽ 133. Žodis vartojamas ir VE bei VEE.

viešpats – gražus lietuviškas vokiečių *Herr* atitikmuo, vartotas jau Mažvydo katekizmo pratarmėje MMRŽ 422–423. Posesyvinės frazės *gimdytojus ir viešpatis mūsų* žodžių tvarka priešinga vokiškam originalui, tačiau atitinka lotynišką vertimą: *parentes et dominos nostros*.

gimdytojus ir viešpatis nepapeiktumbim – galininkas su neigiamu veiksmažodžiu dėl vokiečių kalbos poveikio.

jnartinti „erzornen“ – priešdėlio vedinys, vartotas jau Volfenbiutelio postilėje ALEW 687. Daugiau nei VE, nei VEE, atrodo, nevartojamas.

čestis „garbė, šlovė“ – gudybė (plg. *учеба*) LKŽ II 82. Vartota jau Mažvydo raštuose MMRŽ 78. Žodis vartojamas ir VE bei VEE. Dar žr. [13, 178].

čestyje laikyti – pažodinis vokiečių *in Ehren halten* vertimas.

jiemus – ilgesnė senovinė dgs. naud. lytis, vartota jau Mažvydo. VE ji taip pat vyrauja.

slūžyti – slavybė (skolinys iš lenkų arba rytų slavų ALEW 944–945), vartota jau Mažvydo raštuose MMRŽ 338–339. Beje, Mažvydo vartotas ir jos lietuviškas atitikmuo *tarnauti*, žr. MMRŽ 376. Žodis vartojamas ir VE bei VEE; be to, iš jo pasidarytas veiksmo pavadinimas *slūžymas*. Dar žr. [13, 183].

paklusni – o kamieno būdvardžio *paklusnas* daugiskaitos lytis, kartą pavartota Mažvydo giesmyne MMRŽ 262.
VE bei VEE šis būdvardis yra ir *o* (vyrauja), ir *u* kamienų.
už vertus laikyti – prielinksnio vartojimas paveiktas slavų kalbų (plg. le. *uvažac za godnych*).

Das V. Gebot. LE 27,9

Penktas Prifakimas. VE 13,1

Du folt nicht Tōdten. LE 27,10

Ne vřmufchki. VE 13,2

Trumpas tekstas sutampa su abiem Mažvydo vertimais: Ne vřmufchki. MŽK 19, 8 ir Ne vřmufchki. MŽG II 584,2 Katekizmo giesmėje jis kiek išplėstas: V. Ne vřmufchki (:) ne w(i)ena MŽK 41,3; MŽG II 361,5. Dar labiau įsakymas išplėstas giesmyne paskelbtose giesmėse: Smogaus ifch narfa neuß= // mufchk MŽG II 388,16–17; Szmoniu ifch kerfchta nemarink MŽG II 411,1.

Was ift das? Antwort. LE 27,11

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas VE 13,3

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir vnferm // Neheften an feinem Leibe kei // nen ſchaden noch leid thun / // Sondern jm helffen vnd // fördern inn allen // Leibes nōten. LE 27,12–28,3

Turim Pona Diewa biotiefi / ir ghy mileti / // idant artimui mufu ant kuna jo newienos ifchka= // das ney funkibes daritumbim. Betaiga iem // pagelbetumbim wiffofa jo kunifchkofa reikme= // nefa. VE 13,4–8

Antrajame (savarankiškame sujungiamajame) sakinyje neišverstas veiksmožodis *fördern* ir, tikslinant vertimą, įterptas įvardis *jo*.

Dviejų posesivių frazių žodžių tvarka priešinga nei originale: *artimui mūsų : unserm Nächsten* ir *ant kūno jo : an seinem Leibe*.

(*ne*)daryti (*įskados*) *ant kūno* – pažodinis vertimas (plg. an *Leibe thun*).

nė viena „jokia“ – pamorfemiui išverstas vokiečių *keine*.

įskada „nuostolis, žala“ – plačiai žinota lenkybė, plg. le. (*za*)*szkoda* LKŽ IV 191, Kregždžio laikoma neapibrėžtuosiu polonizmu LKPŽ 329. Rainerio Fechtio – skoliniu iš lenkų kalbos (galbūt per rytų slavus) ALEW 104.

Vartota jau Mažvydo katekizme MMRŽ 161. Vartojamas ir VE. VEE vartojamas ne tik šis daiktavardis, bet ir (galbūt iš jo pasidarytas) veiksmožodis *įskadyti*. Dar plg. [13, 179].

Gražiai išverstas vokiečių daiktavardis *Leid* – *sunkybė*. Šis ypatybės turėtojas buvo žinomas jau Mažvydui MMRŽ 352.

nė vienos įskados nei sunkybės darytumbim – vertimas (vienas neiginys) paveiktas vokiškos sintaksės.

betaiga – senovinė priešinamojo jungtuko lytis, žinoma jau nuo Mažvydo raštų (nuo *Formos krikštymo*). VE pavartota keturis kartus, kartą – *betaigi*; VEE vartojama tik sutrumpėjusi lytis *betaig*.

pagelbētumbim – veiksmožodis *pagelbėti* reikšme „padėti“ raštuose vartojamas nuo Mažvydo *Formos krikštymo* MMRŽ 258. VE bei VEE panašiom reikšmėm vartojami veiksmožodžiai *pagelbėti* ir *padėti*.

reikmenėsa – daiktavardžio *reikmenė* dgs. viet. lytis. Žodis žinomas iš Volfenbiutelio postilės ALEW 858; Mažvydo raštuose šia reikšme vartotas daiktavardis *reika* „reikalas, ištikusi bėda“, *reikalas* MMRŽ 321. Dėl dgs. viet.

galūnės *-sa* žr. antro įsakymo paaškinimo pastabas. VE bei VEE vartojami daiktavardžiai *reika* ir *reikmenė*. Be to, VE pasidaryti būdvardžiai *reikmingasis* ir *reikmeningas*.
visose kūniškose reikmenėsa – vietininko pasirinkimą palaikė originalas arba lotyniškas vertimas, plg.: *in allen leibes Noten; in omnibus vitæ necessitatibus*.

Das VI. Gebot. LE 28,4

Schefchtas Prifakimas. VE 13,9

Du folt nicht Ehe= // brechen. LE 28,5–6

Ne perßenk Wenczawones. VE 13,10

Vertimas visiškai skiriasi nuo pirmojo Mažvydo vertimo (plg.: Ne įjŕžaki swetimas materis. (MžK 19,10), bet sutampa su jo giesmyno katekizme pateiktuoju: Ne perßenk wenczawones. MžG II 584,4. Pirmasis Mažvydo vertimas lietuviškas, gerai perteikiantis įsakymo esmę, o giesmyno katekizme paskelbtasis labiau laikosi vokiško originalo ir neapsieina be skolinių. Dar plg. giesmes: Wenczawone turiek czifta / mo= // ters negeifki artima MžG II 389,1–2; Wenczawone cziftai laikik / // Swetimu moteru negeifk MžG II 5–6. Katekizmo giesmėje šis įsakymas nusakytas metonimija: VI. Nedirpk ghreka tu biauraia MžK 41,6; MžG II 361,6.

Trumpai ir grynai lietuviškai šis įsakymas išverstas Volfenbiutelio postilėje, deja šis vertimas lietuviškuose raštuose neturėjo tąsos: Nekekŕchawk WP 2131,1.

venčiavonė „santuoka“ – priesagos vedinys iš *venčiavoti*, o šis – iš gudų *vjančátb* SEJL 734 arba lenkų tarm. *wieńcować* LKPŽ 181. Vartotas Mažvydo giesmyne MMRŽ 416. Katekizme Mažvydo panašia reikšme pavartotas nepriėjęs naujadaras *sandraugystė* „bendras gyvenimas, gyvenimas susituokus“ MMRŽ 328. VE žodis *venčiavonė* pavartotas tik šiame įsakyme, kitais atvejais pasitelkiami *venčiavojimas* ir ypač *venčiavonystė*, vartojamas ir veiksmožodis *venčiavoti*. VEE šia reikšme vartojami daiktavardžiai *venčiavonė* ir *venčiavonystė*. Plg. dar [13, 184].

Metaforos-metonimijos *peržengti ką* „sulaužyti ką, nevykdyti ko“ lietuviškumas kelia abejonių.

Was ift das? Antwort. LE 28,7

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 13,11

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir keufch // vnd zűchtig leben / in worten // und wercken / Und ein jgli= // cher fein Gemalh lieben // vnd ehren. LE 28,8–13

Turim Pona Diewa biotiefi / ir ghy mil'Ati // idant wieŕliba / ir czifta ŕiwata weftumbim. A // idanti koŕŕnas moteri fawa miletu / bey czeftije // laikitu. VE 13,12–15

Pirmojo sakinio ŕalutiniame sakinyje vietoj originalo veiksmožodžio *leben* pavartota veiksmožodinė frazė *žyvatą vesti*, o sakinio pabaiga *in worten und wercken* (lotyniŕškame Sauromanno vertime – *verbis ac operibus*) liko neiŕversta. Antrajame (savarankiŕškame prijungiamajame) sakinyje pakartotas jungtukas (kaip lotyniŕškame vertime).

viežlybas „doras“ – gudybė (plg. *vežlyvij*) SEJL 751, būdinga vakarų ir vidurio senųjų raŕtų kalbos variantams, vartota jau Mažvydo katekizme MMRŽ 424. VE vartojamas ne tik ŕis būdvardis, bet ir jo vedinys *viežlybumas*, o VEE – *viežlybysta*. Dar žr. [13, 184].

čystas „švarus, skautus“ – gudybė (plg. *čistyj*) SEJL 87; skolinys iš lenkų (plg. s. le. *czysty*) arba rytų slavų (plg. s. r. sl. **čistъjъ*) ALEW 164, taip pat gausiai vartotas Mažvydo MMRŽ 79–80. Vartojamas ir VE bei VEE; be to, čia vartojamas ir vedinys *čystybė*, VE –rieveiksmis *čystai*, VEE – veiksmazodis *čystyti*. Dar žr. [13, 178].

žyvas „gyvenimas“ – gudybė (plg. *život*) SEJL 789; skolinys iš lenkų (plg. s. le. *żywot*) arba rytų slavų (plg. s. r. sl. *животъ*) ALEW 1319, vartotas jau Mažvydo katekizme MMRŽ 440. Žodis gausiai vartojamas ir VE bei VEE. Dar žr. [13, 184].

žyvatą vesti – pagal vokišką pavyzdį (*Leben führen*) pasidaryta frazė.

o – sudedamasis (ne tik priešinamasis!) jungtukas, kai kurių tyrėjų šios reikšmės laikomas skoliniu (plg. [13, 181]), tačiau ji greičiausiai yra iš seno jam būdinga, paveldėta (plg. MMRŽ 252, ALEW 719). Gausiai vartojamas VE.

idanti – senovinė ilgesnė jungtuko lytis, vartojama jau nuo Mažvydo katekizmo MMRŽ 145.

kožnas „kiekvienas“ – skolinys iš gudų kalbos (plg. br. *кожны*) LKŽ VI 392. Vartotas jau Mažvydo katekizme MMRŽ 195. Vartojamas ir kitur VE bei VEE. Dar plg. [13, 180].

Daiktavardinės frazės savybinis įvardis pavartotas po pažymimojo žodžio, o ne prieš jį kaip originale: *moterį savo : sein(e) Gemahl(in)*.

čestyje laikyti – žr. ketvirto įsakymo pastabas.

Das VII. Gebot. LE 28,14

Sekmas Prifakimas. VE 13,16

Du folt nicht Stelen. LE 29,1

Ne woki. VE 13,17

Trumpas įsakymas, atitinkantis Mažvydo vertimą: Ne waky. MŽK 19,12, Ne woki. MŽG II 584,6 Katekizmo giesmėje jis kiek išplėstas (dėl melodijai būtino eilutės skiemenų skaičiaus): VII. Newak daiktu artimaia MŽK 42,1; MŽG II 362,1. Giesmyne išplėstas dar labiau: Newok penijgu bei lobia MŽG II 389,5; Newokli fwetima lobia MŽG II 411,9.

Trumpas ir tarmę atspindintis Volfenbiutelio postilės vertimas: Ne waik WP 2131,1.

Was ift das? Antwort. LE 29,2

Kas per tatai iffimanofe? // Atfakimas. VE 13,18–19

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir vnfers // Neheftē Gelt oder Gut nicht // nemen / noch mit Falfcher // Wahr oder Handel an vns // bringen / Sondern jm fein // Gut vnd Narung helffen // beffern vnd behūten. LE 29,3–10

Turim Pona Diewa biotiefi / ir ghy mileti // idant artimoia mufu penigu / alba turtū neim= // tumbim / ney falfchiwu taworu alba prekie faw // nepafifawintumbim. Bet jô lobi ir ifchlaikima // padeti / dauginti ir apginti. VE 14,1–5

Pirmojo sakinio šalutiniame dėmenyje frazė *saw pasisavinti* sudaryta pagal vokišką pavyzdį *an uns bringen*. Lietuviškame vertime sangražinis įvardis nebereikalingas. Antrajame sakinyje praleistas asmeninis įvardis, atitinkantis vokiečių *ihm*.

artimasis – daiktavardiškai vartojamas įvardžiutinis būvardis, būdingas Mažvydo katekizmui MMRŽ 36. VE, be šio įsakymo, dar kartą pavartotas „Toblyčioje ūkio“, VEE pavartotas tik kartą, kitais atvejais šia reikšme vartojama būvardžio paprastoji lytis *artimas*.

Frazės *artimoja mūsų* žodžių tvarka priešinga originalo tvarkai.

penigas – vokietybė (plg. *Pfennig*) SEJL 461, vartota nuo Mažvydo giesmyno MMRŽ 283. Vartojamas ir VEE.

falšyvas „netikras, padirbtas“ – lenkybė (plg. s. le. *falsz*) ALEW 273, lietuviškuose raštuose vartojamas nuo Volfenbiutelio postilės ALEW 272. Mažvydo raštuose nevartotas. Jau kitame įsakyme pavartotas lietuviškas šio būdvardžio atitikmuo – *neteisus*. Skolinys vartojamas ir VEE. Dar plg. [13, 178].

tavoras – pasiskolintas iš gudų (*továr*) SEJL 664; lenkų (plg. s. le. *towar*) arba rytų slavų (s. r. sl. *товаръ*) ALEW 1084. Lietuviškuose raštuose pavartotas pirmą kartą. VE pavartotas dar kartą, VEE nevartojamas. Dar plg. [13, 184].

alba – iš lenkų pasiskolintas skiriamasis jungtukas (plg. le. *albo*) LKPŽ 201. Tik toks vartotas Mažvydo raštuose MMRŽ 14, žodis *arba* pavartotas tik vieną sykį MMRŽ 36. VE ir VEE taip pat vartojama tik tokia jungtuko lytis. Dar plg. [13, 177].

„*prekie*“ – greičiausiai korektūros klaida, turėtų būti *prekiu*. Lietuviškuose raštuose pavartotas pirmą kartą ALEW 813. Be to, VE dar vartojamas veikėjo pavadinimas *prekijas*. VEE vartojamas ne tik šis žodis, bet ir *prekysta* bei *prekijas*.

lobis „gėrybės, turtai“ – vartotas jau Mažvydo katekizme MMRŽ 214. Vartojamas ir VEE.

išlaikymas „maistas; mitalas“ – šis priešdėlio vedinys lietuviškuose raštuose pavartotas pirmą kartą ALEW 551. VE pavartotas dar kartą, be to, vartojamas pamatinis veiksmažodis išlaikyti. VEE nevartojamas.

padėti dauginti – bendratis vietoj tariamosios nuosakos vartojama dėl originalo poveikio.

dauginti – veiksmažodis vartojamas jau Mažvydo katekizmo giesmėse MMRŽ 88. Vartojamas (sangražinė lytis) ir VEE, taip pat ir bendrašaknis *daugingas*.

Das VIII. Gebot. LE 29,11

Afchmas Prifakimas. VE 14,6

Du folt nicht falch // Zeugnis reden / wider dei= // nen Neheften. LE 29,12–14

Ne ludik neteifaus ludima priefch // artima tawa. VE 14,7–8

Vertimas kiek nutolsta nuo Mažvydo katekizme paskelbtojo: Ne liudiki pryfch artima tawa neteifaus // liudima. MžK 19,14–15, bet sutampa su jo giesmyno variantu: Ne ludi[k] neteifaus ludima priefch artima tawa. MžG II 584,8–9. Mažvydo katekizmo giesmėje šis įsakymas kiek sutrumpintas: VIII. Ne ludik ne pateifei MžK 42,2; MžG II 362,2. Giesmyne šis įsakymas perteiktas laisviau: Nebūk ludiniks neteifus / neme= // lūk tu priefchs artimus MžG II 9–10; Nelugik pikta ludima // Nemelūk tu ant artima MžG II 411,13–14.

Vertimo veiksmažodžio *liudyti* reikšmė nevisai atitinka vokiško originalo *reden* reikšmę. Daugiau apie tai žr. [19, 12, 15].

priēš – žemaitišką priešdėlio lytį *priēš* Vilentas suaukštaitino. Tik prieš vartojama ir VEE.

Was ift das? Antwort. LE 30,1

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas VE 14,9

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir vnfern // Neheften nicht felchlich be= // liegen / verraten / affterreden // oder böfen Leumund machē / Sondern follen jn entschūl= // digen vnd guts von jm re= // den vnd alles zum // beften keren. LE 30,2–10

Turim Pona Diewa biotiefi / ir ghy mileti / // idant artimoia mufu neteifei neapmelūtumbim / // ney iffdroditumbim / ney apkalbetumbim / alba // pikt^k kalbefi apie ghy ifchleiftumbim. Bet idant // ghy ifchkalbetumbim / gerai apie ghy kalbetum= // bim / ir wifs ant gera ifchgulditumbim. VE 14,10–15

Pirmojo sakinio šalutiniame dėmenyje įterptas kartojamasis jungtukas *nei... nei* ir, tikslinant vertimą, nurodytas daiktavardžio *kalbesys* valdymas – frazė *apie jį* (atitinkanti lotynišką vertimą: *de eo loquamur*). Antrajame sakinyje pakartotas pirmojo sakinio šalutinio dėmens jungtukas.

Nuo originalo skiriasi asmeninio įvardžio *mūsų* vieta.

išdrodyti „išduoti“: pamatinis veiksmažodis – skolinys iš lenkų kalbos (plg. *zdradzić*) LKPŽ 682–683; ALEW 1277. Vartojamas Mažvydo giesmyne ALEW 1276. VE pavartotas tik šiame įsakymo paaiškinime. Dar žr. [13, 179]. VEE vartojamas tik lietuviškas atitikmuo *išduoti*.

kalbesys „gandas, paskalos“ – vieną kartą panašia reikšme pavartotas Mažvydo *Formoje krikštymo* MMRŽ 179. Žodis vartojamas ir VEE.

išleisti kalbesį „paleisti gandą, paskleisti paskalas“ – posakis pavartotas gal pirmą kartą senuosiuose raštuose. Posakis vartojamas ir VEE.

iškalbėti „atsiprašyti; išteisinti, pateisinti“ – šia reikšme žodis vartojamas pirmą kartą senuosiuose raštuose. Gal galėjo paveikti lenkų *wymówicz?* Mažvydo giesmyne pavartotas reikšme „viską pasakyti“ MMRŽ 162.

vis – sutrumpėjusi įvardžio bevardė giminė *visa*.

išguldyti „aiškinti“ – reikšmės lenkybė, plg. *wyktadać*, vartota jau Mažvydo giesmyne MMRŽ 161. VE bei VEE vartojamas ir vedinys (abstraktas) *išguldymas*.

išguldyti ant gero – sintaksės slavybė (plg. le. *na dobre*).

Das IX. Gebot. LE 30,11

Dewintas Prifakimas. VE 14,16

Du folt nicht begeren // deines Neheften Haus. LE 30,12–13

Ne noreki hukia artima tawa. VE 14,17

Vilento vertimas visiškai sutampa su paskelbtu Mažvydo giesmyno katekizme: Ne noreki hukia artima tawa. MŽG II 584,11 ir nuo jo katekizme pateiktojo skiriasi silpnesnės reikšmės veiksmažodžio parinkimu: Ne geifki hukia artima tawa MŽK 20,2.

Giesmėse sujungti devintas ir dešimtas įsakymai: IX. Hukia daiktu ijr materes / X[.] Negeifki artimaia. MŽK 42,3–4; MŽG II 362,3–4 Artima moters nei hukia / ne= // geifk nešiedna io daikta MŽG II 13–14; Artima moters nei hukia / // Negeifk nei mergos nei berna / // Bandos artima nenorek MŽG II 411,17–19.

Mažvydo katekizmo vertimui artimas Volfenbiutelio postilėje esantis: Negeifk Vkia artima // tawa WP 2131,3–4.

Nuo vokiško originalo skiriasi ir vertimo žodžių tvarka: tiesioginis papildinys atkeltas iškart po veiksmažodžio (kaip lotyniškuose vertimuose), daiktavardžio pažyminys eina po pažymimojo žodžio. Ši tvarka paveldėta dar iš Seklucjano vertimo: Niepož^kdaj domv blijß=// nego // thwego.

ūkis „namai, Haus, domus“ – Rytų Prūsijos aukštaičiams būdinga žodžio reikšmė.

Was ift das? Antwort. LE 30,14

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 14,18

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir vnferm // Neheften / nicht mit lift nach // feinem Erbe oder Haufe fte= // hen / vnd mit einem fchein // des rechts an uns bringen etc. // Sondern jm dasfelbigē zu // behalten forderlich vnd // dienftlich fein. LE 31,1–9

Turim Pona Dieva biotiefi / ir ghy mileti / // idant apie tewonifte alba namus artimoia mu-
fu // kitristamis neftawetumbim / ney budu prowās // faw paffifawintumbim. Bet idant iem
padetum= // bim / ieng ghys fawa lobi palaikiti galetu. VE 14,19–15,3

Pirmojo sakinio šalutiniame dėmenyje veiksmažodžio papildiniai išskelti į priekį (kaip lotyniškame vertime). Antrajame sakinyje pakartotas šalutinio dėmens jungtukas, o originalo bendraties frazė pakeista šalutiniu sakiniu, išskleistas veiksmažodžio papildinys, tačiau paskutinė veiksmažodžio frazė liko neišversta. Lietuviškas vertimas maždaug atitinka anoniminį lotynišką „Pi“ vertimą: iuuare eum, ut suas fortunas retineat integras [20, 472].

tévonysté „tėvonija“ – vienintelį kartą pavartotas Mažvydo *Formoje krikštymo* MMRŽ 384. VEE vartojamas ne tik šis vedinys, bet ir jo pamatinis žodis *tévonis*.

kytrysta „gudrybė“: pamatinis žodis – skolinys iš lenkų (plg. s. le. *chytry*) arba rytų slavų (plg. s. r. sl. **xitrzjъ*) ALEW 499–500. Vienintelį kartą pavartotas *Parafrazyje* MMRŽ 191. VE dar vartojamasrieveiksmis *kytriai* ir ypatybės pavadinimas *kytrumas*, o VEE – *kytrysté* ir *kytrastis*.

apie ką nors stovėti „ko nors norėti“ – prastas pažodinis vokiško teksto (vo. *nach Haus stehen*) vertimas.

prova „teismas, teisė“ – skolinys iš lenkų (plg. s. le. *prawo*) arba rytų slavų (plg. s. r. sl. **pravo*) ALEW 822. Vienintelį kartą pavartotas Mažvydo giesmyne MMRŽ 313. VE vartojamas ir kitose vietose, VEE nevartojamas. Dar žr. [13, 182].

provos būdu – vertimą paveikė originalo *Schein des rechts*. Žodžių tvarka kaip originale.

palaikyti „išlaikyti, išsaugoti“ – priešdėlio parinkimui poveikį padaryti galėjo ir vokiečių kalba (plg. *behalten*). Šia reikšme vedinys lietuviškuose raštuose vartojamas pirmą kartą. VE ir VEE šis žodis vartojamas ir daugiau.

Das X. Gebot. LE 31,10

Defchimtas Prifakimas. VE 15,4

Du folt nicht begeren // deines Neheften Weib / // knecht / Magd / Vihe // oder was fein ift.
LE 31,11–14

Ne geiski artima tawa Moters / // Tarna / Tarneites / Jauczia / Afil= // la ir ne wiffa kas jo ira.
VE 15,5–7

Vilento vertimas sutampa su paskelbtuoju Mažvydo giesmyno katekizme: Ne geifki artima tawa Materis / Tarna / Tarneites / Jaucza / affila / ir niewiffa kas ijo ira MŽG II 584,13–15. Skiriasi tik morfologinė žodžio *moters* forma: žemaitišką Mažvydo kilmininką *moteris* Vilentas suaukštaitino.

Nuo vokiško originalo vertimas labiausiai skiriasi žodžiu *asilo*, išvardijant draudžiamus geisti dalykus, ir jų apibendrinamojo įvardžio *visa* įterpimu. Trautmanno nuomone, vertimas

paveiktas lotyniško „Pi“ teksto, plg.: non desiderabis uxorem eius, non seruum, non ancillam, non bouem, non asinum, nec omnia quae illius sunt [20, 472]. Tačiau *asilas* Mažvydo įterptas jau katekizmo vertime, plg.: Ne gieilki materis ia, nei berua, nei mer= // gas, nei iauczia, nei afchila, ir ne wena // daikta kurffai ia estī. MŽK 20,4–6. Matyti, kad pirminis Mažvydo vertimas vėliau taisytas, atsižvelgiant į vokišką ir lotynišką originalus. Nors Lutherio tekste pavartotas tas pats veiksmožodis *begeren* kaip ir ankstesniame įsakyme, parinktas kitas, stipresnis – *geisti*. Veiksmožodžio papildiniais einančių dalykų savininkas pirminiame vertime nurodomas įvardžiu *jo*, taip šį įsakymą susiejant su ankstesniuoju, o naujajame vertime laikomasi originalo ir savininkas eksplicitiškai įvardijamas – *artimo tavo*. Vietoj konkrečių ir vaizdingų pirminio vertimo daiktavardžių *bernas, merga* pasirinkti vaidmens nusakomieji *tarnas, tarnaitė*, atitinkantys lotynišką tekstą. Vietoj senovinio atematinio *esti*, dabar vartojamas *yra*. Matyt, atsižvelgiant į lotynišką tekstą, pakartojamas neiginys be veiksmožodžio (*ne geiski*)... *ir ne viso*, taip sakinį padarant neaiškų ir reikšmės ir sandaros požiūriu. Pirminis vertimas žodingesnis, išverstas gryna lietuvių kalba.

Mažvydo katekizmo giesmėje įdomiai sujungti du įsakymai, parenkant vieną veiksmožodį: IX. Hukia daiktu ijr materes // X. Ne gieifi artimaia. MŽK 42,3–4.

Volfenbiutelio postilėje radau tik šio įstatymo pradžią su kitu veiksmožodžiu: Nenarek maters ia φ WP 2 1 31,4.

motė „žmona, pati; Weib, uxor“ – žodžio reikšmė būdinga vakarų aukštaičiams.

Was ift das? Antwort. LE 3 1, 15

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas. VE 1 5, 8

Wir follen Gott fürchten // vnd lieben / Das wir vnferm // Neheften nicht fein Weib // // gefinde oder Vihe abspannē / abdringen odder abwendig // machen / Sondern die felbi= // gen anhalten / Das fie blei= // ben vnd thun was fie // schuldig find. LE 3 2, 1–9

Turim Pona Diewa biotiefi / ir ghy mileti / // idant artima mufu moters / fcheiminas // alba pe= // kaus neatwilotumbim alba neattrauktumbim / // Betaigi anus graudintumbim / ieng // paffiljktu / ir daritu k^k kalti jra. VE 1 5, 9–13

Antrajame vertimo sakinyje veiksmožodis *graudinti* (plg. *anhalten*) kiek per stiprus. Trautmanno nuomone, veiksmožodžiai *neatviliotumbim, neatitrauktumbim* parinkti, atsižvelgiant į lotynišką Sauromanno originalą: *abaliemus* aut *abstrahamus* [20, 473].

pekus – žodis vartojamas Mažvydo giesmyne MMRŽ 283. VE vartojamas ir kitose vietose; VEE nevartojamas.

atvilioti „nuvilioti“ – priešdėlio vedinys lietuviškuose raštuose pavartotas pirmą kartą ALEW 1248. Daugiau nei VE, nei VEE nevartojamas.

atraukti „atimti, nuvaryti“ – priešdėlio vedinys lietuviškuose raštuose pavartotas pirmą kartą. Žodis daugiau nei VE nei VEE nevartojamas.

graudinti „raginti, primygtinai skatinti“ – žodis vartotas jau Mažvydo katekizme MMRŽ 138. VE dar vartojamas vedinys *graudinimas*; taip pat lygiagrečiai *graudenti* ir, atitinkamai, *graudenimas*. VEE vartojami tik *graudinti* ir *graudinimas*.

būti kaltam „turėti, privalėti“ – ši modalinės reikšmės frazė dėl svetimų kalbų poveikio vartojama jau Mažvydo katekizme MMRŽ 180. Šiuo atveju plg. vo. *schuldig sind*. VE vartojamas ir kitur.

Was faget nu Gott von difen // Geboten allen? Antwort. LE 32,10–11

K^k tada Ponas Diewas kalba apie tus wiffus // Prifakimus? Atfakimas. VE 15,14–15

Er fagt alfo. LE 32,12

Taipo kalba. VE 15,16

Ich der HERR dein // Gott / bin ein eiuertiger // Gott / der vber die / fo // mich haffen / die fünde der // Veter heimfucht / an den // kindern / bis ins dritte // und vierde Gelied. // Aber denen / fo mich lieben / vnd meine Gebot // halten / thu ich wol jn tau= // fend gelied. LE 32,13–33,7

Afch efmi Ponas Diewas tawa // ftiprus Źelotois / (alba vŹwidis // mili= // ftò) atl^knkafis piktenibe Tiewu ant // Sfunu ing [t]recze ir ketwirta gimine // // tū kurie nekentcz mane. Jr darau fuf= // fimilima ingi tuxtanti giminiu / tie= // mus kurie mjł mane ir laika prifaki= // mus mana. VE 15,17–16,4

Vilento vertimas labai artimas Mažvydo giesmyno katekizme paskelbtajam: Afch efmi wiefchpatis Diewas ta // wa / ftiprus Źelotois atlakafis pikte= // nybe Tiewu ant funu / ing tretze ir // ketwirta gimine // tu kurie nekentcz // mane / Jr darau fuffimilima ing // tuxftanti giminiu / temus, // kure mil mane ir / laika prifakimus ma= // na. MŹG II 584,18–585,6.

Nuo pastarojo Vilento tekstas skiriasi tik vienu kitu dalyku: vietoj priedėlio *VieŹpatis* graŹintat *Ponas*, įterptas žodžio *zeliotojis* paaiškinimas, pavartota ilgesnė prielinksnio forma *ingi*, hipernormalizmas *priesakymus* pakeistas į *prisakymus*.

Šį vertimą palyginkime su Mažvydo katekizme paskelbtuoju: Afch // effmi Ponas Diewas tawa, Macznas, // KierfchtauiAufis. Atl^kk^kfis piktenybes tie= // wu ant funu ig trete ir kietwirta eyle gimi= // nes fchitu kure manAis neapkient. Ir dar^k // fis milafchirdigiste ant tukftanczia temus, // kure mane mył ir ferkti prifakimus mana. MŹK 20,9–15.

Matyti, kad šie vertimai nemaŹai skiriasi. Ir ne tik tarminiais bruoŹais: *trečią* vietoj *trete*, *nekenč* vietoj *neapkent*, *priesakymus* vietoj *prisakymus*. Redaguoti atskiri žodŹiai ir frazės: *ponas* pakeistas *vieŹpatimi*, *stiprus* pavartotas vietoj *mačnas*, *zeliotojis* vietoj *kerŹtaujafis*, *piktenybę* vietoj *piktenyes*, *giminę* vietoj *eilę giminės*, *darau* vietoj *darafis*, *susimylimą* vietoj *mylaŹirdingystę*, *ing tūkstanti giminiu* vietoj *ant tūkstancio*, *laiko* vietoj *sergti*. Keista ir veiksmazodŹių tiesioginio papildinio vieta: *nekenč mane* vietoj *manę neapkent*, *mył mane* vietoj *mane mył*. Kai kuriuos redakcinius pakeitimus galėtų paaiškinti lotyniŹsko, o kai kuriuos (ypač pabaigos) – vokiŹsko originalo poveikis.

Trautmannas pateikia lotyniŹką Źios iŹtraukos „Pi“ arba Sauromanno originalą: ego sum dominus deus tuus, fortis, zelotes, uisitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem eorum, qui oderunt me. Et faciens misericordiam in milia his qui diligunt me, et custodiunt praecepta mea [20, 473]. Tačiau Trautmannas jo poveikį iŹvelgė Vilento vertimui, o ne Mažvydo redakcijai. Jo iŹvalga būtų teisinga, jeigu manytume, kad „DeŹimtį Dievo įsakymų“ Mažvydo giesmyno katekizme redagavo ne pats Mažvydas (kuris jau buvo mirę), o Vilentas.

Volfenbiutelio postilėje paskelbta tik Źios iŹtraukos (IŹ 20,5–6) pradžia: Efch efmi weŹpats Diewas tawa, ftiprus Źe= // lataias Ź pafsigailetaijas wifŹakias piktibes, kuris ruf= // tina mane, atlankuns piktiben tewų ant funų ing // treczių ir ketwirtų giminę φ WP 92r,7–10. Ji visiŹkai

nesutampa nė su vienu Mažvydo ir Vilento vertimu, nors atrodo artimiausias Mažvydo giesmyno katekizme paskelbtajam.

Mažvydo giesmėse įsakymų apibendrinimas visai kitoks.

zeliotojis „griežtas reikalautojas“ – lenkybė (plg. *zelować*), vienintelį kartą pavartotas giesmyne MMRŽ 432. Kregždys šį žodį laiko vokietybe ir veda iš vo. *Zelot* „pavyduolis, fanatikas“ arba iš lotynų *zelotes* „pavyduolis, pavyduliautojas“, o ne iš lenkų *zelota* „šalininkas, rėmėjas...“ LKPŽ II 26. Žodis VE pavartotas vieną kartą, o VEE nevartojamas.

užvydėti „pavydėti“ – žodis vartotas jau Volfenbiutelio postilėje ALEW 1231. Mažvydo katekizme kartą pavartotas šio veiksmažodžio vedinys *užvydėjimas* MMRŽ 406. Priešdėlio parinkimas galėtų būti paveiktas lenkų kalbos (plg. *zawiść*). Daugiau VE bei VEE šis žodis nevartojamas.

mylista „meilė“ – skolinys iš lenkų (plg., s. le. *miłość*) arba rytų slavų (plg. s. r. sl. **milostb*) ALEW 652, vartotas jau anoniminiuose lietuviškuose poteriuose ir Mažvydo *Giesmėje šv. Ambraziejaus* MMRŽ 229. Smočinskis laiko vediniu iš s. lie. *mylas*, pagal s. le. *miłość* SEJL 399. Žodis vartojamas ir VEE. Dar žr. [13, 180].

atlankyti „kerštauti“ – žodis vartojamas jau Mažvydo katekizme MMRŽ 45. Jo reikšmė atėjusi iš ten. VE daugiau nevartojamas, o VEE vartojamas, tačiau ne šia, o bendrinei kalbai įprasta reikšme.

piktenybė „nuodėmė“ – žodis vartotas Mažvydo giesmyne MMRŽ 290. VE daugiau nevartojamas, o VEE vartojamas.

ing... giminę, ingi... giminių – originalo sintaksinė sandara.

nekenč – aukštaitiška sutrumpėjusi veiksmažodžio esamojo laiko lytis.

nekenč mane – galininkas vietoj kilmininko su neigiamu veiksmažodžiu dėl vokiečių kalbos poveikio.

susimylimas – žodis pavartotas jau Mažvydo katekizme ALEW 653. Vartojamas ir VE bei VEE.

daryti susimylimą – išversta pagal vokišką pavyzdį *thun wol*.

prisakymus laikyti „laikytis įsakymų“ – nesangražinės veiksmažodžio formos vartojimas paveiktas vokiečių kalbos (plg. *Gebot halten*).

Was ift das? Antwort. LE 33,8

Kas per tatai iffimanofe? Atfakimas VE 16,5

Gott drewet zu straffen alle // die diefe Gebot ubertretten /// DarûD follen wir vns fürch // ten für feinem Zorn / vñ nicht // wider folche Gebot thun. // Er verheiffet aber Gnade // vnd alles Guts / allen die fol= // che Gebot halten. Darûmb // follen wir jn auch lieben / vnd vertrawen / vnd // gern thun nach fei= // nen Geboten. LE 33,9–34,5

Ponas Diewas grašo karoti wiffus tus // kurie prifakimus jo perßeng. Todelei turim bio= // tiefi ruftibes jo / ir nedariti priefch tus prifa= // kimus. // Atpentcz ßada malone ir wiffa giera wif= // siemus tiemus kurie tus prifakimus laika. To= // delei turim ghy taipaiieg mileti / ir iem nuffitiekie= // ti / ir rodi dariti pagal jo prifakimu. VE 16,6–13

Pirmajame sakinyje įterptas priedėlis *Ponas*, apibendrinamasis šalutinio sakinio žodis *tus*, *diese Gebot* išversta *prisakymus jo*. Antrajame sakinyje skiriasi posesyvinio kilmininko vieta ir į priekį iškeltas veiksmažodis. Trečiajame sakinyje į priekį iškeltasrieveiksmis *atpenč* ir įterptas pažyminio šalutinio dėmens atliepiamasis žodis *tiemus*. Ketvirtajame sakinyje įterptas įvardis *jam* žymi kitokį toliau einančio veiksmažodžio valdymą. Trautmanno nuomone, frazė *jam nuositikėti* atitinka lotynišką Sauromano tekstą *illi confidere* [20, 473].

grasyti – kartą pavartotas Mažvydo giesmyne MMRŽ 138. VE pavartotas tik kartą. Dar pasidarytas veiksmo pavadinimas *grasojimas*. VEE nevartojamas.

koroti „bausti“ – skolinys iš lenkų (plg., s. le. *karac*) arba rytų slavų (plg. s. r. sl. **karati*) ALEW 455. Vartotas Mažvydo giesmyno II knygos pabaigoje MMRŽ 194–195. Vartojamas ir kitur VE, be to, iš jo pasidarytas veiksmo pavadinimas *korojimas*.

peržengti prisakymus – žr. šešto įsakymo pastabas.

todėlei – senesnė prieveiksmio *todėl* lytis, Mažvydo vartojama nuo *Formos krikštymo* MMRŽ 388. Vartojamas VE, lytis *todėl* jame rasta tik kartą. Vartojamas ir VEE. Be to, Vilentas vartoja ir žodį *todril(ei)* ir *todrinei*.

daryti prieš – originalo (*thun wider*) paveiktas vertimas.

koroti tus, prieš tus – žr. pastabą apie *anus* po pavadinimo.

atpėnč „vėl“ – Mažvydo vartojamas nuo *Formos krikštymo* MMRŽ 49. Dar vartojama ilgesnė lytis *atpėnčiui*. Vakarinio ir vidurinio senųjų raštų kalbos atmainų žodis LKŽ I 412. Mažvydo katekizme vartotos žemaitiškos formos *atpenti* ir *atpent* (ten pat). VE pavartotas tris sykius, o VEE – sykį.

taipojeg „taip pat“ – senovinė prieveiksmio lytis, vartojama nuo Mažvydo *Formos krikštymo* MMRŽ 374. Gausiai vartojamas ir VE bei VEE.

nuositikėti „pasitikėti“, hipernormalizmas: t. b. *nusitikėti* – kartą pavartotas Mažvydo katekizme ir po to – giesmyne MMRŽ 250–251. Vilentas jį perėmė, nors VE vartoja ir priešdėlį *nu-*. Tokia lytimi vartojamas ir VEE. Taip pat ir veiksmo pavadinimas *nuositikėjimas*. Forma *nusitikėjimas* pavartota tik vienašyk ir gali būti korektūros klaida.

nusitikėti jam – Mažvydo raštuose šis veiksmažodis vartojamas net ketveriopai: su naudininku, su vietininku, su iiliatyvu ir su prielinksnio *ing(i)* fraze MMRŽ 250–251. VE jis eina su naudininku ir su prielinksnių *ant*, *ing*, *per* frazėmis. Naudininkas čia, kaip ir su veiksmažodžiu *tikėti*, yra senovinis, plg. [11, 249]. Dar plg. [13, 119–120].

rōdas „noriai darąs“ – skolinys iš lenkų (plg., s. le. *rad*) arba rytų slavų (plg., s. r. sl. *radb*) ALEW 871–672, Mažvydo vartojama nuo *Formos krikštymo* MMRŽ 322–323. Žodis vartojamas ir VE bei VEE. Dar žr. [13, 183].

pagal su kilmininku – įprastas šio prielinksnio valdymas senuosiuose raštuose, plg. Ford 1969: 128.

Išvados

Kaip nustatė Trautmannas, Vilento *Enchiridione* paskelbtų „Dešimties Dievo įsakymų“ vertimo pagrindą sudaro Lutherio *Enchiridiono* 1543 metų Leipcigo leidimas. Tačiau Vilentas galbūt vertė tik šių įsakymų paaiškinimus (arba pasinaudojo mums nežinomu ankstesniu jų vertimu).

Kaip parodė tekstų lyginimas, Vilento *Enchiridione* paskelbti Dievo įsakymai pažodžiui atitinka „Dešimtį šventų Dievo prisakymų“, 1570 metais paskelbtų Mažvydo *Giesmių krikščioniškų* katekizme. Kadangi Vilentas pats Mažvydo giesmes ir išleido, vadinasi, šiuos tekstus jis turėjo jau anksčiau. Taigi įsakymus jis ne pats vertė, o panaudojo turimą ir, matyt, žmonėms žinomą ankstesnį Mažvydo vertimą.

Kad Vilentas pasinaudojo Mažvydo vertimu, rodo ir kai kurios įsakymų kalbos ypatybės, nelabai būdingos Vilento darbams: žodžiai *mokinti*, *užvydėti* „pavydėti“, *atlankyti* „kerštauti“, skoliniai *venčiovonė* „santuoka“, *zeliotojis* „griežtas reikalautojas“, posakiai *imti noprosnai* „be reikalo vartoti“, *laikyti prisakymus* „laikytis įsakymų“.

Tai, kad įsakymų paaiškinimus Vilentas taip pat galėjo paimti iš kokio nors mums nežinomo ankstesnio vertimo, lyg ir patvirtintų vėlesniems Vilento raštams, atrodo, nebūdingos jų kalbos ypatybės: priešdėlių vediniai *privilioti* „apgaučiam“, *atvilioti* „nuvilioti“, *įnartinti* „įpykinti, įsiutinti“, *atraukti* „atimti, nuvaryti“; skoliniai *prigada* „kančia, vargas, nelaimė“, *tavoras* „prekė“, *išdrodyti* „išduoti“; sangražinės lytys *išsimanose*, *bijotiesi*, *nuositikėti*; jungtuko forma *betaiga*.

Tiesioginio rankraštinės Volfenbiutelio postilės poveikio Vilento vertimui nematyti.

Vilento *Enchiridiono* „Dešimtyje Dievo įsakymų“ pirmą kartą lietuviškuose raštuose pavartoti lietuviški žodžiai *žolinėti* „burti, spėti ateitį“, *prekė*, priešdėlių vediniai *iškalbėti* „išteisinti“,

atvilioti „nuvilioti“, *attraukti* „atimti, nuvaryti“, *palaikyti* „išlaikyti, išsaugoti“, *išlaikymas* „maintas, mitalas“, posakis *išleisti kalbesį* „paleisti gandą, paskleisti apkalbas“.

Nors *Enchiridione* skolinių apstu, tačiau palyginti su ankstesniais raštais, pirmą kartą pavartotas tik vienas – *tavoras* „prekė“.

„Dešimties Dievo įsakymų“ sintaksė gana stipriai paveikta ne tik vokiečių, bet ir lenkų bei lotynų kalbų. Pastarųjų poveikis daugiausia matyti frazės lygmenyje – prielinksnių, gramatinių formų vartojimui, žodžių tvarkai.

Iš Mažvydo *Giesmių krikščioniškų* katekizmo perėmęs „Dešimtį Dievo įsakymų“ ir prie jų pridėjęs trūkstamus paaiškinimus, Vilentas pradėjo šio kanoninio krikščionių teksto Mažosios Lietuvos lietuviškuose raštuose tradiciją.

SANTRUMPOS

ALEW – *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodtke. Hamburg: Baar, 2015. 3 t. ISBN ISBN 978-3-935536-74-5.

LE – LUTHER, Martin. *Enchiridionas* (žr. 1 šaltinį).

LKPŽ – KREGŽDYS, Rolandas. *Lietuvių kalbos polonizmy žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016. 763 p. (Studia etymologica Baltica, [t.] 2). ISBN 978-609-411-171-6.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vyriausieji redaktoriai: Juozas Balčikonis, Kazys Ulvydas, Jonas Kruopas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: [įvairios leidyklos], 1941–2002. 20 t.

MMRŽ – URBAS, Dominykas. *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 459 p. ISBN 5-420-01348-7.

MŽG II – MAŽVYDAS, Martynas. *Giesmės krikščioniškos*. D. 2 (žr. 3 šaltinį).

MŽK – MAŽVYDAS, Martynas. *Katekizmas* (žr. 2 šaltinį).

PLKG – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*: 1653 metai. Atsakomasis redaktorius Jonas Kruopas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957. 656 p.

SEJL – SMO CZYŃSKI, Wojciech. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007. 2 t. ISBN 978-995-533-152-0.

VE – VILENTAS, Baltramiejus. *Enchiridionas* (žr. 5 šaltinį).

VEE – VILENTAS, Baltramiejus. *Evangelijos bei epistolos* (žr. 6 šaltinį).

WP – *Volfenbiutelio postilė* (žr. 7 šaltinį).

ZE – ZENGŠTOKAS, Lozorius. *Enchiridionas* (žr. 8 šaltinį).

ZEE – ZENGŠTOKAS, Lozorius. *Evangelijos bei epistolos* (žr. 9 šaltinį).

ŠALTINIAI

1. *Enchiridion der kleine Catechismus*: fur die gemeine Pfarherr und Prediger. D. Mart. Luther. Leipzig. [Kn. gale:] Gedruckt zu Leipzig: durch Valentin Babst in der Ritterstraffen, 1543. Interneto prieiga: https://histbest.ub.uni-leipzig.de/receive/UBLHistBestCBU_cbu_00000560.
2. MAŽVYDAS, Martynas. *Cat. Catechismus*. On the basis of the original edition prepared for the SLIEK-KAS Project by Diego Ardoino, Jolanta Gelumbeckaitė, Frankfurt a/M 2013, 2015; TITUS version by Jost Gippert, Frankfurt a/M, 5.12.2013 / 6.5.2015. Interneto prieiga: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/balt/lit/mazvkat/mazvkt.htm>.
3. MAŽVYDAS, Martynas. Gesmes chriksczoniskas gedomas baszniczosu per Welikas ir Sekminias ik Aduenta. Ischspaustas Karalauzui nūg Jona Daubmana. Metu Diewa M.D.LXX. Soli Deo Gloria. In: MAŽVYDAS, Martynas. *Katekizmas ir kiti raštai = Catechismus und andere Schriften*. Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 287–636. ISBN 9986-403-06-5.
4. SEKLUCJAN, Jan. *Katechismu text prosti dla prostego ludu*. W Krolewczu [Karaliaučius]: w drukarni Jana Weynreicha, 1545. [16] p.: frontisp. Originalas saugomas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje. Saugojimo šifras: L-16/61/4.
5. VILENTAS, Baltramiejus. *Enchiridion. Catechismas maszas, dael paspalitu plebonu ir koznadiju*. Wokischku lieszuwui paraschits per daktara Martina Luthera; o isch wokischka lieszuwia ant lietuwischka pilnai ir wiernai pergulditas per Baltramieju Willentha plebona Karaliauauzie ant Scheindama. Ischspaustas Karalauzui [Karaliaučius]: per Jurgi Osterbergera, 1579. [81] p.: inic., vinj. Originalas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Saugojimo šifras: Lr 1386.
6. VILENTAS, Baltramiejus. *Euangelias bei epistolas, nedeliu ir schwentuju dienosu skaitomias, baszniczosu chriksczonischkosu*. Pilnai ir wiernai pergulditas ant lietuwischka szodzia, per Baltramieju Willenta, plebona Karalauzui ant Scheindama; priegtam, ant gala priedeta jra Historia apie muka ir smerti Wieschpaties musu Jesaus Christaus pagal kieturiu euangelistu. Ischspaustas Karalauzui [Karaliaučius]: per Jurgi Osterbergera, 1579. [224] p. Originalas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje. Signatūra: Lr 1386.
7. *Volfenbiutelio postilė*, 1673. Originalas saugomas Hercogo Augusto bibliotekoje Wolfenbüttelyje. Saugojimo šifras: Cod. Guelf. 11. 2 Aug. 2°. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė; konkordancijas rengė habil. dr. Jolanta Gelumbeckaitė, Vytautas Zinkevičius. Recenzantai: doc. dr. Sigitas Narbutas, dr. Mindaugas Strockis. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2007–2008. Rėmė: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. ISBN 978-609-411-008-5.
8. ZENGŠTOKAS, Lozorius. *Enchiridionas*, 1612. Originalas saugomas Prūsijos kultūros paveldo Slapta-jame valstybiniame archyve Berlyne. Saugojimo šifras: XX StUB Königsb. Nr. 55. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė; konkordancijas rengė dr. Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius. Recenzantai: prof. dr. Vincentas Drotvinas, dr. Christiane Schiller. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2007. Rėmė: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. ISBN 978-9955-704-91-1. Interneto prieiga: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=16>.
9. ZENGŠTOKAS, Lozorius. *Evangelijos bei Epistolas*, 1612. Originalas saugomas Lietuvos MA Vrublevskių bibliotekoje. Saugojimo šifras: LK-17/7. Elektroninių dokumentų rengėjai: tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė, Giedrė Olsevičiūtė; konkordancijas rengė dr. Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius. Recenzantai: prof. dr. Vincentas Drotvinas, doc. dr. Žavinta Sidabraitė. Elektroninių dokumentų rengimo metai: 2007. Rėmė: Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. ISBN 978-9955-704-92-8. Interneto prieiga: <http://seniejirastai.lki.lt/db.php?source=3>.

LITERATŪRA

10. ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Pirmasis Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* leidimas: *terminus ad quem* – 1572-iejį. *Archivum Lithuanicum*, 2009, t. 11, p. 121–158. ISSN 1392-737X.
11. AMBRAZAS, Vytautas. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006. 612 p. ISBN 978-9955-704-18-8.

12. BECHTEL, Friedrich. Einleitung. In: *Litauische und Lettische Drucke des 16. Jahrhunderts herausgegeben von Adalbert Bezzenberger*. Göttingen: Robert Peppmüller, 1882, H. 3, Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften, p. I–CXLI.
13. FORD, Gordon B. *Slavistic printings and reprinting*. Ed. by C. H. van Schooneveld. Mouton; The Hague; Paris, 1969. Vol. 71, The old Lithuanian catechism of Baltramiejus Vilentas (1579): a phonological, morphological and syntactical investigation. 424 p.
14. GIRDENIS, Aleksas. Pridėtinis *h*- senuosiuose lietuvių raštuose – priegaidės ženklas? *Baltistica*, t. 23, nr. 2, 1987, p. 193–197. ISSN 0132-6503.
15. MICHELINI, Guido. *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 731 p. ISBN 5-420-01449-1.
16. NARBUTIENĖ, Daiva. Jano Seklucjano katekizmas Lietuvoje [interaktyvus]. Vilnius, 1997-10-24 [žiūrėta 2020-08-21]. Interneto prieiga: <http://pirmojiknyga.mch.mii.lt/Leidiniai/narbut.lt.htm>.
17. NEUMANN, Friedrich Wilhelm. *Studien zum polnischen frühreformatorischen Schrifttum*. Leipzig, 1941. T. 1, Die Katechismen von 1545 und 1546 und die Polemik zwischen Seklucyan und Maletius. 91 p.
18. RIMŠA, Vaidotas. *Bibliotheca archivi Lithuanici*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2001. [T.] 2, Jano Maleckio ir Jano Sekluciano polemika dėl katekizmo kanoninio vertimo. 178 p. ISBN 9986-668-34-4.
19. STANG, Christian. *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*. Oslo: I kommisjon hos Jacob Dybwad, 1929. 192 p.
20. TRAUTMANN, Reinhold. Die Quellen der drei altpreussischen Katechismen und des Enchiridions der Bartholomaeus Willent. *Altpreussische Monatsschrift*, 1909, Bd. 46, p. 217–231, 465–479.
21. ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių poteriai: kalbos mokslo studija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. 272 p. ISBN 5-420-01464-5.
22. ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1988. T. 3, Senujų raštų kalba. 298 p. ISBN 5-420-00102-0.
23. ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mokslas, 1980. T. 1, Įvadas; Istorinė fonetika; Daiktavardžių linksniavimas. 283 p.
24. ZINKEVIČIUS, Zigmąs. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mokslas, 1981. T. 2, Įvardžiai; Būdvardžiai; Skaitvardžiai; Veiksmazodžiai; Nekaitomosios kalbos dalys; Istorinės sintaksės apybraiža. 300 p.

ARTŪRAS JUDŽENTIS

**The *Enchiridion* of Batramiejus Vilentas (†before 1572, †1579):
the Ten Commandments of God**

Summary

This paper looks at the origins of the Ten Commandments of God in the *Enchiridion* by Baltramiejus Vilentas; the Commandments are examined both philologically and linguistically.

The author compares the Commandments as they appear in Vilentas' *Enchiridion* and comes to the conclusion that rather than translating the Commandments anew, Vilentas used, with some editing, the ones published by Martynas Mažvydas in the catechism from his hymnal *Christian Hymns (Giesmes krikščioniškos)*. Concerning the commentaries on the Commandments, absent in the hymnal's catechism, Vilentas had either to translate them himself or to use an earlier, now-unknown, translation.

The direct influence of the German and the Latin editions of Luther's *Enchiridion* on Vilentas' translation, posited by Trautmann, may be supposed to exist only in regard to the commentaries on the Commandments. Translating the Commandments proper, the German original has influenced Vilentas not directly, but through the earlier translation published in Mažvydas' hymnal. There is no evidence of a direct effect of the manuscript *Postilla* of Wolfenbüttel on Vilentas' translation.

Examining the language of the Commandments, the author sets apart the vocabulary likely taken over from Mažvydas: the words *venčiamonė* "marriage", *zeliotojis* "envious person", *mokinti* "to teach", *išsimanytis* "to mean", *užvydėti* "to envy", *atlankyti* "to get even"; the phrases *imti noprosnai* "to use needlessly", *laikyti prisakymus* "to obey the Commandments". The author also identifies the Lithuanian vocabulary used in a Lithuanian text for the first time: the words *žolinėti* "to scry", *prekė* "a trade good"; prefix derivatives *iškalbėti* "to acquit", *atvilioti* "to seduce", *atraukti* "to take from, to drive away", *palaiykėti* "to sustain, to preserve", *išlaikymas* "food"; the phrase *išleisti kalbesį* "to start gossip". Even though a considerable number of loanwords are used in "The Ten Commandments of God", only one of them is used for the first time: *tavoras* "a trade good". The influence of the Polish language is obvious not only on the lexical, but also on the syntactic level. In addition, the translation was certainly influenced by the language of its German and Latin originals.

Having taken "The Ten Commandments of God" from the catechism in the *Christian Hymns* by Mažvydas and having supplemented them by commentaries, Vilentas in his *Enchiridion* started the tradition of including this canonical Christian text into the Lithuanian writings of Lithuania Minor.

Keywords: Baltramiejus Vilentas; Martin Luther; translation; lexis; loanwords; archaisms; syntax.

Įteikta 2020 m. rugsėjį